УДК 37.018.43

Поліна Вербицька, *доктор педагогічних наук, доцент*
Інституту гуманітарних і соціальних наук
Національного університету "Львівська Політехніка"

ФОРМУВАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Демократичне виховне середовище навчального закладу, організація практики громадянської діяльності учнівської молоді, опанування нею досвідом демократичних відносин і моделей поведінки визначено важливою умовою ефективного процесу громадянського виховання.

Ключові слова: *демократичне виховне середовище, громадянське виховання, культура, учнівська молодь.*

Демократическая воспитательная среда учебного заведения, организация практики гражданской деятельности ученической молодежи, овладения ею опытом демократических отношений и моделей поведения определенно важным условием эффективного процесса гражданского воспитания.

Ключевые слова: *демократическая воспитательная среда, гражданское воспитание, культура, ученическая молодежь.*

Democratic educational environment of educational establishment, organization of civic activities of school youth, mastering by it the experience of democratical attitudes and behavioral models have been defined as an important condition of civic up-bringing.

Key words: *democratic educator environment, civil education, culture, student's young people.*

Актуальність проблеми. Громадянське виховання у загальноосвітньому навчальному закладі, окрім організованої навчальної та позакласної виховної роботи, включає сукупність навчальних та виховних ситуацій, в яких відбувається громадянський розвиток особистості. Відповідно навчальний заклад розглядається нами як виховне середовище соціального становлення учнівської молоді, сприяючи набуттю нею ключових громадянських здатностей. Отже, демократичне виховне середовище навчального закладу, організація практики громадянської діяльності учнівської молоді, опанування нею досвідом демократичних відносин і моделей поведінки визначено нами важливою умовою ефективного процесу громадянського виховання.

У дослідженні ми опираємося на визначення поняття "виховне середовище", наведене в "Енциклопедії освіти", "середовище безпосереднього і опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що створюють умови для життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних і соціально-адаптивних можливостей, процеси і повноту творчої самореалізації" [2, 95].

Аналіз психолого-педагогічної літератури (В. Білоусова, А. Бойко, А. Іоффе, Л. Лузіна, І. Лустенко, І. Осадчий, С. Подмазін, О. Сафронова), існуюча педагогічна практика дали змогу констатувати, що саме виховне середовище загальноосвітньої школи, взаємовідносини представників шкільної спільноти, громадянська культура її суб'єктів є важливими чинниками, які сприяють громадянському становленню учнівської молоді.

З іншого боку, як свідчить наш досвід, практика відносин у шкільному колективі є найважчою сферою змін. Серед причин, які істотно впливають на ефективність формування громадянських здатностей та моделей поведінки, на думку учнівської молоді, – відсутність можливостей реальної участі у житті навчального закладу, управлінні його справами, соціальній практиці та діяльності. Відповідно можемо констатувати, що однією з умов ефективної системи громадянського виховання є формування демократичного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, забезпечення функціонування дієвих органів учнівського та шкільного самоврядування.

Саме тому **метою цієї статті** і суспільно-педагогічною потребою є окреслення умов участі учнів в активних формах громадського життя навчального закладу, ефективних форм і механізмів громадянського виховання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні зміни у різних сферах суспільного життя істотно впливають на зміни у виховному середовищі навчального закладу. Враховуючи невід'ємне право особистості у демократичному суспільстві на участь в управлінні державними і громадськими справами, можна зазначити, що право учнів брати участь у шкільному врядуванні, прийнятті та реалізації рішень шкільної спільноти є неодмінною умовою громадянського виховання особистості та демократизації навчального

© П. Вербицька, 2010

This document was created using SOLID CONVERTER PDF
To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

закладу. Підтвердження цієї думки віднаходимо у сучасних нормативних освітніх документах. Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти, "…нова модель системи управління сферою освіти має бути відкритою і демократичною. У ній передбачається забезпечення державного управління з урахуванням громадської думки, внаслідок чого змінюється навантаження, функції, структура і стиль центрального і регіонального управління освітою" [6, 4].

Ознайомлення з науковими працями з проблеми дослідження, а також результати власної педагогічної практики дали змогу визначити основні принципи, на яких має базуватися організація демократичного виховного середовища: пріоритет прав особистості; демократизація управління навчальним закладом, посилення його педагогічного потенціалу, забезпечення широкої участі членів шкільної спільноти в його управлінні, створення можливостей для широкої громадянської практики учнівської молоді в процесі прийняття рішення; перетворення навчального закладу у відкриту спільноту для місцевої громади; створення у ньому середовища конструктивного спілкування, діалогу учасників виховного процесу.

Відтак, реалізація підходу, спрямованого на формування демократичного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу, співвідноситься із його призначенням як відкритої суспільної інституції у забезпеченні соціальної взаємодії, співпраці, саморозвитку учнів і дорослих, всіх суб'єктів виховної системи.

У контексті формування демократичного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу важливе місце має проблема психологічного клімату, відносин, що складаються між учнями у шкільній спільноті та за її межами, налагодження психологічного контакту у взаємодії учнів із вчителями, батьками, громадськістю. Актуальною є думка Л. Божович, що формування особистості дитини визначається, перш за все, тим становищем, яке вона займає в системі людських стосунків і тим, в якому співвідношенні перебувають вимоги, поставлені до її життя дорослими, із її психологічними особливостями [1, 301]. На думку І. Зімньої, важливим у взаємодії є психологічний контакт як спільність психічного стану, що викликає взаєморозуміння у спільній діяльності, зумовленій взаємною зацікавленістю і довірою сторін взаємодії [3, 403]. За нашим висновком, контакт як умова і наслідок виховної взаємодії його суб'єктів підвищує ефективність та результативність виховного процесу загалом.

Водночас, як свідчить досвід, впровадження демократичних змін відбувається більш інтенсивно у тих навчальних закладах, де створена команда однодумців, представники якої у процесі демократичного обговорення визначають стратегію і формулюють завдання своєї роботи, за розв'язання якої несуть спільну відповідальність. Нами встановлено, що спілкування у групі однолітків є провідним видом діяльності для учнівської молоді. У цьому контексті М. Савчин зазначає, що група однолітків, рівних за соціальним статусом суб'єктів виховного процесу, є життєво необхідним соціальним мікросередовищем для учнів, де виникає емоційний контакт і розуміння, задовольняються потреби щодо інформації, можливість утверджувати своє "Я" шляхом демонстрації особистісних якостей у певній діяльності [5, 74].

Отже, можна стверджувати, що процес громадянського виховання представляє складну систему зв'язків і взаємодії, що включає взаємодію учня і вчителя; міжособистісну взаємодію на рівні класного колективу; взаємодію учнів навчального закладу, вчителів, адміністрації, батьків на загально шкільному рівні. З іншого боку, шкільна культура не може бути однорідною: різні інтереси, ідентичності, соціокультурні умови, професійні відмінності впливають на виникнення субкультур на професійному та учнівському рівнях. Кожний із зазначених рівнів характеризується своєю структурою відносин, яка визначає характер спільної взаємодії та виявляється у співпраці, спрямованій на досягнення спільного результату – громадянського виховання особистості.

Актуальним для нашого дослідження є характеристика В. Швеммер культурно-освітнього середовища виховної системи як доцільно організованої в інтересах особистості її громадянської культури, спільної діяльності, взаємодії дітей та дорослих в умовах організованої діяльності [8, 7]. Враховуючи ці положення, можна зробити висновок, що демократична культура шкільної спільноти забезпечує умови, які сприяють ефективності виконання суспільного замовлення – громадянського виховання молодого покоління. Своєю чергою, виховна система навчального закладу взаємодіє з підсистемами "сім'я" і "громадськість". Загалом усі ці зв'язки проектуються на виховний процес, виявляючись у відносинах суб'єктів виховної системи, їхній мотивації та готовності опановувати досвідом демократичних відносин і врядування.

Отже, цінності, культура суб'єктів виховної системи мають значний вплив на зміст

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

громадянського виховання. Відтак нами акцентується увага на вихованні культури відносин усіх суб'єктів громадянського виховання як невід'ємної умови демократичного виховного середовища. Зокрема, необхідно сприяти становленню культури відносин, що базується на принципах поваги до особистості, її гідності, толерантності, поєднанні поваги прав особистості з вимогами до її громадянських обов'язків.

У процесі системної суспільно корисної діяльності, яка базується на співпраці суб'єктів виховної системи навчального закладу (учнівської молоді, вчителів, батьків) формується демократичне виховне середовище, що сприяє саморозвитку, самореалізації, самовихованню особистості. Підтвердженням цієї думки є позиція Л. Лузіної, яка визначає співпрацю у процесі виховання, спільним пошуком ціннісних основ, смислів, цілей, змісту методів, форм, засобів цієї діяльності і критеріїв оцінки її результатів [4, 5].

Враховуючи взаємовплив різних соціальних чинників у процесі громадянського виховання особистості, нами визначено такі завдання формування виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу: сприяння розвитку шкільної громади через зміцнення зв'язків учасників навчально-виховного процесу у спільній соціальній діяльності; стимулювання шкільного лідерства; зміцнення та розвиток учнівського та шкільного самоврядування; сприяння зростанню ролі навчального закладу в житті місцевої громади.

Окрім того, особлива увага зосереджується нами на актуалізації ширшого розуміння учнями поняття "право на вибір", а саме: можливість свідомого вибору особистістю дій, вчинків, поведінки у різних життєвих ситуаціях; право на інформацію про різні варіанти вибору та його наслідки. Адже громадянська зрілість особистості вимірюється її здатністю самостійно здійснювати вибір і нести особисту відповідальність за його наслідки. Відповідно до цього доцільно організацію громадянського виховання учнівської молоді спрямовувати на її підготовку до здійснення усвідомленого та відповідального вибору в житті. Це передбачає створення можливостей для реалізації учнями індивідуального вибору (навчальних курсів, форм і способів навчально-виховної діяльності), а також їхню участь в органах класного, учнівського, шкільного самоврядування. На думку Л. Шелестової, учнівське самоврядування як підхід до організації навчально-виховного процесу має потенційні можливості для реалізації молодіжної участі у процесах прийняття рішень на рівні навчального закладу, метою якого є допомога молоді у процесі соціалізації шляхом стимулювання її власної соціальної активності, створення умов для самореалізації [7, 47]. Такий спосіб організації життя учнівського колективу полягає у залученні усіх його членів до планування, організації, контролю і підведення підсумків навчальної і суспільно корисної діяльності.

Особливу значущість має відпрацювання в загальноосвітніх навчальних закладах демократичних процедур прийняття рішень на різних рівнях соціальної комунікації. Цьому сприяє забезпечення прозорості й відкритості процедури прийняття рішень, участі кожного суб'єкта в обговоренні проблем навчального закладу, спільне вироблення плану їх розв'язання і співпраця у процесі покращення ситуації.

Аналіз наукових педагогічних досліджень та педагогічний досвід засвідчив, що учнівське самоврядування у загальноосвітньому навчальному закладі реалізує право учнів на управління навчальним закладом, забезпечуючи представництво інтересів та захист прав учнів; донесення до усіх суб'єктів навчального закладу позиції учнів про шкільні питання; врахування їхніх інтересів і потреб; ініціювання пропозицій щодо удосконалення навчально-виховного процесу; реалізацію ініціатив учнів у позакласній діяльності; розв'язання суперечливих та конфліктних питань; безпосередню участь учнівської молоді у розв'язанні шкільних проблем, узгодження інтересів суб'єктів виховної системи. Отже, учнівське самоврядування сприяє здійсненню права учнів на участь в управлінні освітнім закладом.

Водночас аналіз існуючої практики показує, що існуючі структури учнівського самоврядування у загальноосвітніх навчальних закладах здебільшого мають формальний характер. Статут і Положення, як правило, розробляються вчителями; класний керівник планує діяльність органу учнівського самоврядування. Внаслідок цього учнівська молодь не є зацікавленою у його функціонуванні, необізнана про можливості участі в процесах прийняття рішень на шкільному рівні. Саме тому провідним напрямом демократизації виховного середовища, важливим елементом демократичного устрою загальноосвітнього навчального закладу нами визначено оволодіння учнями досвідом врядування, участі в обговоренні норм і правил, які регламентують взаємодію суб'єктів навчально-виховного процесу.

Створення та функціонування демократичних органів учнівського самоврядування в навчальних закладах сприяє оволодінню учнями, а також

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

іншими суб'єктами виховного процесу, демократичними процедурами прийняття рішень, досвідом участі в суспільному житті, громадських справах. Відповідно до цього показниками сформованості виховного середовища навчального закладу є дієвість органів шкільного самоврядування (учнівське самоврядування у класі та навчальному закладі, рада школи, батьківські комітети тощо), представництво в них різних суб'єктів навчально-виховного процесу та забезпечення демократичних процедур їх виборів та функціонування.

Важливим елементом демократичного виховного середовища навчального закладу є організація спільної громадсько корисної діяльності шкільної спільноти: соціальні проекти; звіти органів шкільного самоврядування перед громадськістю; створення та функціонування шкільних ЗМІ; волонтерська діяльність; вибори органів учнівського та шкільного самоврядування; дні відкритих дверей; громадські вітальні; громадська просвіта батьків; практичні заняття з лідерами учнівських молодіжних організацій; табори літнього відпочинку, історико-культурологічні експедиції, шкільні конкурси тощо. Як свідчить досвід, учнівська молодь є активним учасником організації таких шкільних заходів, залучаючись до їх планування і підготовки (створення оргкомітетів, розподіл обов'язків). Наші спостереження показують, що залучення учнів до організації виховних ситуацій вибору та прийняття рішення у структурах учнівського самоврядування, взаємодія різновікових груп сприяли розвитку базових громадянських здатностей та розвитку відчуття особистої відповідальності.

Таким чином, навчальний заклад розглядається нами як місце широкої демократичної дискусії усіх суб'єктів навчально-виховного процесу про шляхи впровадження демократичних змін на основі соціального партнерства. Спираючись на сучасні дослідження зазначеної проблематики, нами розроблено організаційно-педагогічну форму громадянського виховання "Демократична школа", що має на меті становлення та розвиток демократичних традицій в шкільній спільноті, залучаючи всіх суб'єктів освітнього процесу до обговорення стану навчального закладу, пошуків шляхів удосконалення та запровадження демократичних процедур у навчально-виховну практику, сприяючи його ефективному розвитку та розв'язанню проблем демократичним шляхом. Розроблена нами організаційно-педагогічна форма "Демократична школа" включає такі структурні елементи: процес прийняття рішень, запровадження демократичних процедур у практику навчального закладу, залучення усіх суб'єктів навчально-виховного процесу до спільного дослідження, оцінювання стану навчального закладу в різних аспектах, з'ясування існуючих проблем; їхнє розв'язання і покращення ситуації.

Згідно запропонованого нами алгоритму реалізація організаційно-педагогічної форми "Демократична школа" може здійснюватися у навчальних закладах наступним чином. Перший етап її реалізації передбачає проведення дослідження якості функціонування навчального закладу та його готовності відповідати запитам суспільства у різних сферах. Суб'єкти виховного процесу – вчителі, учні, батьки, адміністрація, представники громадськості – на базі навчальних закладів ініціюють широке обговорення стану справ, а потім у цільових групах аналізують показники розвитку навчального закладу за такими напрямами: навчально-виховний процес (організація навчання, компетентність вчителів, атмосфера, що сприяє особистісному розвиткові учнів, позаурочні заняття, позакласна виховна робота, ресурси); виховне середовище навчального закладу (стосунки: вчителі – учні – батьки, шкільний клімат, спільна діяльність, учнівське шкільне самоврядування); умови навчання та праці (умови для професійної самореалізації, професійна етика, стосунки і співпраця між учителями, учнями, батьками та адміністрацією, вплив на процес прийняття рішень); зв'язки навчального закладу із сім'єю (батьківське самоврядування, співпраця з батьками у процесі навчання і виховання, освітні очікування батьків); навчальний заклад і місцева громада (участь у житті місцевої громади, співпраця з інституціями, громадськими організаціями, органами самоврядування, інформація і реклама освітніх послуг, формування позитивного іміджу); навчальний заклад і професійна підготовка учнівської молоді (надання інформації учням про потреби на ринку праці, співпраця з професійними закладами).

Результати обговорення на основі проведеного в різних цільових групах (учнів, вчителів, батьків, громадськості) дослідження представляються на загальних зборах навчального закладу. Після цього ініціативні групи визначають актуальні та пріоритетні для розв'язання проблеми шкільної громади, обирають одну з них, обговорюють шляхи її розв'язання та планують подальшу роботу.

Важливим чинником, що забезпечує

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com

ефективність співпраці та взаємодії різних цільових груп у ході реалізації спільної діяльності є аналіз учасниками її етапів. Доцільним у контексті зазначеної нами проблематики є проведення обговорення на завершальному етапі діяльності, під час якого учні, вчителі, батьки мають змогу оцінити проектну діяльність в цілому та особистий внесок кожного у загальну справу, виявити недоліки діяльності та обговорити шляхи їх подолання.

Як свідчить досвід, інноваційність організаційно-педагогічної форми "Демократична школа" полягає у застосуванні методів оцінювання якісних параметрів функціонування навчального закладу; визначенні механізмів розвитку навчального закладу як соціально-педагогічної системи; втіленні на практиці методики взаємодії різних суб'єктів шкільної громади у процесі запровадження демократичних змін у шкільне життя.

На підставі зазначеного вище нами встановлено, що навчальний заклад містить значний виховний потенціал, надаючи змогу усім суб'єктам шкільної спільноти здобувати реальний досвід демократичних відносин. Діяльність суб'єктів виховного процесу за умови наявності демократичного виховного середовища характеризується культурою відносин, що базується на принципах поваги до особистості й гідності незалежно від віку, статусу, дотримання прав людини та поєднання з її обов'язками і відповідальністю перед спільнотою. Забезпечення умов участі учнівської молоді у процесах прийняття рішень на рівні класного, шкільного врядування, навчання приймати рішення, діяти відповідно до них та нести за них відповідальність, є показниками демократичного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу.

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте: психологические исследования / Лидия Ильинична Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.

2. Енциклопедія освіти / голов. ред. В.Г. Кремень; Акад. пед. наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учеб. пособ. для студ. вузов, обучающихся по пед. и психол. направлениям / Зимняя И.А. – Ростов н/Д.: Феникс, 1997. – 480 с.

4. Лузина Л. Воспитание как событие / Л. Лузина // Воспитание школьников. – 2004. – № 9. – С. 4 – 6.

5. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – 23 квіт. (№ 33). – С. 2 – 6.

6. Савчин М. Педагогічна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. пед. закл. / Мирослав Савчин. – Дрогобич: Відродження, 1998. – 200 с.

7. Участь молоді в процесах прийняття рішень на рівні школи / за заг. ред. Л.В. Шелестової. – К.: Калита, 2005. – 96 с.

8. Швеммер В. Этнокультурная школа как открытая воспитательная система / В. Швеммер / / Воспитание школьников. – 2003. – № 46. – С. 7 – 14.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2010

Джерела мудрості

"Освіта і наука постають як стратегічний ресурс розвиток цивілізації. Засвоїти і використати цей ресурс на благо народу, суспільства і держави – наше історичне покликання".

Василь Мадзігон
перший віце-президент АПН України

"Українське суспільство прагне створити системну освіту, яка б відповідала викликам часу і потребам особистості, а тому відшукує нові моделі її розвитку. У найперспективніших моделях, випробуваних часом, в основу покладено ідею формування і динамічного розвитку природного таланту кожної дитини як запоруку її самоствердження на життєвому шляху".

Василь Мадзігон
перший віце-президент АПН України

This document was created using SOLID CONVERTER PDF To remove this message, purchase the product at www.SolidDocuments.com